

Tarihi Türk Şiveleri(Çev.Mehmet Akalın),Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.:73, Seri:IV, Sayı:A.21,Ankara 1988

KIPÇAKÇA

OMELJAN PRITSAK

1. Kıpçakça (Komanca) araştırmaları için *Codex Cumanicus*' (CC) un yanında iki çeşit kaynağımız daha var:

A. Memlûk-Kıpçakçası yadigârları: Arapça-Kıpçakça sözlükler, 13.—17. yüzyılların gramer ve edebiyat eserleri (tercümeler).

B. Ermeni kıpçakçası yadigârları: Bugünkü Ukrayna bölgesinin Ermenilerinin dili (başhca 16.—17. yüzyıl).

Rusça kaynaklarda bulunan Kıpçakça kelimeler için bk. K.H. MENGES, *The Oriental Elements in the Vocabulary of the Oldest Russian Epos, The Igor Tale*, New York 1951; —A. ZAJACZKOWSKI, *Zwiazki jezykowe polowiecko-slowianskie*. Breslau 1949.—W. BANG, *Zu der Moskauer Polowzischen Wörterliste*, Bulletin de l'Académie Royale de Belgique, Classe des lettres, 1911, 91—103.

A. MEMLUK KIPÇAKÇASI

Kıpçakların (Kıpçak) dili hakkında haberler, meşhur Karahanlı prensi Mahmûd al-Kâşgarî'nin *Divân luğat at-turk*'ünde bulunur. Ne yazık ki, burada verilen bilgiler, —TADEUSZ KOWALSKI'nin gösterdiği gibi— “az ve sıhatsızdır” (*Karaimische Texte im Dialekt von Traki*, Krakau 1929; kısaltılması: *Kar. Texte*, s. LII); ve fakat şimdiye kadar Kâşgarî'ni verdiği Kıpçakça malzeme bir araya getirilerek işlenmemiştir. Her şeyden önce, Arapça-Kıpçakça sözlükler ve Memlukler devrinin gramerleri bu hususta güvenilir ip uçları verirler.

Eskiden Abbasiler'de olduğu gibi, 13. yüzyılın ilk yarısında Suriye ve Mısır'da hüküm süren Eyyûbiler de, hâkimiyetlerini kuvvetli ve cevval esirler (Memluklular <Ar. *mamlûk* = esir) üzerine dayandırıyorlardı. Burada söz konusu olan doğu Avrupalı (bugünkü Ukrayna ve Kuzey Kafkasya) Kıpçak ve Çerkes esirleridir. Moğol istilâsı söz konusu olan

Kıpçakların hemen hemen hepsini, hizmete almaya hazır bulunan Mısır ve Suriye'ye getiriyordu. 'Ayn Calut savaşında (1259) Memluk liderlerinden BAYBARS Moğol baskını dalgalarını kırmayı başardı, ve hemen Mısır ve Suriye'de Memluk hakimiyetinin kurucusu oldu. Böylece meydana gelmiş olan bu yeni durum, Arapça konuşan yerlileri ciddi olarak, yeni hâkimlerin ana diliyle uğraşmaya sevk ediyordu. Bütün bu çalışmalar, tamamıyla Arap dil bilimi prensipleri üzerine kurulmuştur; bundan dolayı dilbilgisi kısımları beklediklerimize uygun değildir. Fakat kelime hazinesi (11000 kelimenin üstünde) geniş ve itimada şayandır. Varşova'da, bir çalışma grubunun, ANANIASZ ZAJACZKOWSKI'nin yönetimi altında, bütün bir *Thesaurus Linguae Kıpçakorum* "Kıpçak dili hazinesi" üzerine çalışmakta oluşu alkışlanmaya değer bir olaydır (krş. *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejetnosci*, cilt. 50: 10, 1949, 591-94 ve *Przeglad Orientalistyczny*, nr: 2 (14), 1955, 248).

Memlük-Kıpçakçası metinlerinin dili bir bütünlük teşkil etmez. T. HALASI KUN burada üç Türk şivesi (ağzı) tesbit etti: 1. Asıl Kıpçakça, 2. Asıl Oğuzca, 3. Oğuz-Kıpçak karışımı bir dil (KCSA, cilt. 3: 1, 1940, 80-83). Burada 1. ve 2. maddede anılan şiveleri ele alacağız.

Bu nev'in ilk tanınan eseri Eyyûbiler'in hakimiyetinin son yıllarında yazılmıştır (Mısır'da 1245 yılında); bu, anonim, *Tarcumân turkî wa-‘arabî* (=T) adlı Kıpçakça üzerine bir ders kitabıdır: *Ein türkisch-arabisches Glossar. Nach der Leidener Handschrift herausgegeben und erläutert von M. TH. HOUTSMA*, Leiden, 1894, 114, 57 s. Yaklaşık olarak 2000 kelime ihtiva eden bu eser, aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Kısa bir fonetik giriş ve isimlerin 26 bölümde verilmiş Arapça-Kıpçakça alfabetik lugati (s. 5-53),
2. Fiillerin Arapça-Kıpçakça alfabetik bir lugatı (emrin 2. teklik şahsı şeklinde s. 33-44),
3. Kıpçakça fiil çekiminin oldukça kifayetsiz bir izahı (44-50),
4. Zamirler, isim çekimi, edatlar ve ekler (50-57).

Maalesef onu takip eden eserlerden ikisi de bulunamamıştır. Elimize geçmiş olan hemen aşağıda anacağımız daha sonra yazılmış eserlerin önde gelen kaynaklarından biri olan Kıpçak 'Alâ ad-Dîn Beilik'in *al-anwâr al-mudî‘a*'sı bilhassa çok önemli olmalıdır: Abû Hayyân (kendisi sadece *al-kitâb* der), *Tuhfat az-zakiya* ve *Bulğat al-muştâk*. Müellif, yaklaşık olarak 1250'den 1282'ye kadar Kahire'de faaliyette bulunan,

C. BROCKELMANN'da (Geschichte der Arabischen Litteratur, I², 652) Beylik (Beilak b. 'Abdallāh al-Kıpcāk) diye anılan şahısla aynıdır.

Beylik'in genç (?) çağdaşı 'Imād al-Dīn Dā'ūd b. 'Alī b. Muḥammad al-Warrāk al-Mısrī muhtemelen Mısırlı Arap şairi Abū Ḥafş 'Umar b. Muḥammad b. al-Ḥasan al-Warrāk al Mısrī (*1218, 1296; krş. BROCKELMANN, GAL I², 314) nin yeğeni olmalıdır. Eseri *as-Şaḥīḥ min durrat al-mudī'a*'dan *Bulğat al-muštāk*'ın müellifi ve Molla Salih (son anılan maalesef eksiklerle dolu) istifade ettiler.

1298'den itibaren Kahire'de, yüksek okullarda bir İspanyol (berberî asıllı), bir dil bilimci ve Kur'an âlimi Abū Ḥayyān Muḥammad b. Yūsuf al-Garnāṭī (*1256, 1345) tesir icra ediyordu. Kıpcak dili üzerine en az dört eser yazdı. Bunlardan bize kadar bir tanesi gelebildi: *Kitāb al-idrāk li-lisān al-atrāk* (=AH). Eseri (1312'de telif edilmiştir) 1891'de Mustafa Beg (İstanbul, 313 s.) ve 1931'de AHMET CAFEROĞLU (İstanbul, XV, 186, 156) neşretti ve işlediler; bunlara ilâveten krş. L. BOUVAT, *Une grammaire turque* vs., Actes du XIVe Congrès international des Orientalistes, Paris 1907, 44-78.

Kitāb al-idrāk müellifin daha önceki eserlerinin bir hülâsası olsa gerek. İki bölümden oluşur: 1. Kıpcakça-Arapça bir lugat (isim ve fiil, sonuncu görülen geçmiş zamanın 3. teklik şahsı şeklinde: CAFEROĞLU nrş. 7-100), 2.78 bahisten ibaret Kıpcakça'nın ses ve şekil bilgisininin izahı (101-55). Eserin lugat malzemesi çok önemli yaklaşık 3500 kelimeyi kapsar.

Abū Ḥayyān'ın diğer eserleri (kaybolmuş olanlar) Kıpcak filolojisinin özel sahalarına hasır edilmişlerdi: *Kitāb al af'āl* fiile (bazı durumlarda şekil bilgisine), *Zahr al-mulk fi nahw at-turk* cümle bilgisine ve *ad-Darra al-mudī'a fi'l-lugāt at-turkiyā* - lügata (bu çalışma al-Warrāq [belki Beylik'in]) in tamamıyla aynı addaki eserine nisbeten yazılmış olmalıdır.

1402 yılında yazılmış olan *İdrāk* (Hâliş-Efendi nr. 6574; şimdi Üniversite ktb. de) in İstanbul yazması, Velet İZBUDAK tarafından neşredilen (*El-idrāk* haşiyesi. İstanbul 1936, 55 s.; ne yazık ki, sadece Latin yazısıyla) pek çok kenar haşiyesi (yaklaşık olarak 1000 kelime) ihtiva eder.

14. yüzyılda Suriye'de faaliyet gösteren Carnal ad-Dīn Abū Muḥammad 'Abdallah at-Turki'nin *Kitāb bulğat al-muštāk fi lugat at-turk wa'l-kıfçak* (=BM) ını ANANIASZ ZAJACZKOWSKI neşr etti ve işledi: 1. kısım (isim, konularına göre): *Manuel arabe de la langue des Turcs*

et des Kiptchaks, Warschau 1938, XXI, 56, 16 s., 4 levha; 2. kısım: (fiil, alfabetik; şunlar verilmiştir: geçmiş zaman, geniş zaman ve emir): *Slow-nik arabsko-kipezacki...*, 1954, 86 s. 138 levha (çok kötü bir tıpkı basım). Eser yaklaşık olarak 1500 kelime ihtiva eder (bk. PRITSAK, *Der Islam*, cilt 32:3, 1957, 362-65'te).

Anonim *kitâb at-tuhfa az-zakiyâ fi luğat at-Turkiyâ* (= TZ, 14. yüzyıl-da Suriye'de meydana getirilmiştir) hakkında ilk geniş bilgiyi ANANIASZ ZAJACZKOWSKI (Pubblicazioni dell' Istituto Universitario Orientale di Napoli, *Annali*, N.S. cilt 1, Roma 1940, 149-69'da) verir, sonra T. HALASI KUN, 1942'de Budapeşte'de fotokopi olarak neşreder. Üç yıl sonra BESİM ATALAY'ın HALASI KUN ile kendi arasında bir polemik-ge yol açan (bk. DTCD, Ankara, cilt 5: 1, 1947, 1-37; cilt 6: 1-2, 1948, 87-121; cilt 7: 1, 1949, 415-65) çalışması (300 s., pek iyi olmayan 91 levhalı bir tıpkıbasım) gün ışığına çıkar.

At-tuhfa az-zakiya iki kısımdan ibarettir: 1. Arapça-Kıpçakça alfabetik sözlük; her Arapça harf içinde iki bölüm var: 1. a. İsim (yer yer ilgili harfin ihtiva ettiği konulara göre), b. fiil (görülen geçmiş zamanda, tıpkı basım s. 3b-39a); 2. Şekil bilgisi (gramer şekillerine göre bir lüğat tanzim edilmiştir: tıpkı basım 39a-91a).

Mısır'dan (15. yüzyılın başlangıcı) anonim bir dilbilgisi çıkar: *al-Kawânin al-kulliya li-dabî al-luğa at-turkiya* (=Q). Eseri 1928'de KİLİSLİ MU'ALLİM RİF'AT (BİLGE) yayımladı (İstanbul; 94 s., MEHMET FUAD KÖPRÜLÜ'nün bir önsözü ile, s. 5-7). Bir kaç yıl sonra, aynı eser, üzerine S. TELEGDİ'nin Almanca çalışması çıktı *Eine türkische Grammatik in arabischer Sprache aus dem XV. Jhdt.*, KCsA, I. Ergän-zungsband H. 3, Budapest 1937, 282-326'da. Eser geniş bir dilbilgisi ve küçük bir kelime listesinden ibarettir (yaklaşık 500 kelime).

Yine şimdiye kadar tanınan Mısır kökenli Memlûklular devrinin bir eseri de Mollâ İbn Muḥammad Sâlih'in *aş-Şudûr ad-dahabiya wa'l-kıta' al-aḥmadiya fi'l-luğat at-turkiyâ* (=MS; yaklaşık 1619'da telif edilmiş) adlı, BESİM ATALAY tarafından, kendisinde bulunan bir yazmaya dayanarak neşredilmiş bir eserdir (İstanbul 1949, VIII, 4 tıpkı basım., 70 s.; maalesef BESİM ATALAY eserin Paris yazmasını tanımıyor: E. BLOCHET, *Catalogue des manuscrits turcs.*, I, Paris Bibliothèque Nationale s. 294, Suppl. 276).

Eser beş kısımdan teşekkül etmiştir: 1. Fiil (dilbilgisi şekillerine göre sekiz bölüme ayrılır, 2-31), 2. İsim (konularına göre, 32-44), 3. Şekil bilgisi (zamir, sayılar, 44-50), 4. "Arapça ve Türkçe'deki ortak kelime-

ler” (Arapça ve Farsça’dan alınma kelimeler, 51-58), 5. Osmanlıca cümleler (59-70).

Bu dil incelemelerinin dışında, Memluk Kıpçakçası diliyle telif edilmiş, dinî ve din dışı muhtevah en az sekiz eser daha vardır (krş. T. HALASI KUN, KCsA, cilt 3:I, 1940, 79-80); fakat şimdiye kadar bu metinlerden bir tanesi tamamıyla neşr edilmiştir (bk. 4. Metinler, 1). İbni Mühenna’nın eseri aslında Kıpçakça’yla ilgili değildir, krş. S. E. MALOV, *İbn Muchanna o tureckom jazыke*, Zapiski Kollegii Vostokovedov, cilt 3:2, 1928, 221-48.

2. Kıpçakça üzerine Arapça yazılmış eserler, Kıpçakça için de, Kıpçakça’nın bütün seslerini vermek imkânına sahip olmayan Arap alfabesiyle yazılmışlardır. Bundan dolayı bazı seslerin transkripsiyonlarına, meselâ: bazı farklı işaretler kullanılmaya ihtiyaç hissedilmiştir. Burada herşeyden evvel *p*, *ç*, *g*, *η* sesleri bahis konusudur.

Arapça-Kıpçakça seslerin teorik kısmında, Kıpçakça *p* ve *ç*, *f*, meselâ *ş* ile karışık “(*al-maşûba*)” olan *b* ve *c* olarak açıklanmıştır. Bunlar çeşitli şekillerde yazılmışlardır: 1. *p*: Arapça *b* (T, BM) ile; Arapça *f* (Q) ile; üste *al-maşûba*’nın kısaltılmışı (*ş* ش) koymak suretiyle (AH); ve Farsça’da olduğu gibi *پ* p (T,MS) ile. 2. *ç* Arapça *c* (T, BM, TZ) ile; Arapça *ş* (T, Q) ile; üst *ş* (= *al-maşûba*) koymak suretiyle (AH;BM); *ç* ile *c*’nin üzerine üç nokta koymak suretiyle (BM) ve Farsça’da olduğu gibi *چ* (MS).

Kıpçakça *g* sesi teorik kısımda *ğ* ile *k* arasında bir ses (T), yahut “bedevî tarzı *k*” (*al-kâf al-badawiya*, K, AH), veyahut ta yahut “bağlı *k*” (*al-kâf al-mafkûda*, TZ) olarak gösterilir. *g* genellikle *k*; nadiren Farsça’daki gibi *ک* (BM yer yer, AH nin Hâliş Efendi yazması) veya *ک* (MS; krş. İbn Muhannâ) ile gösterilir.

“Nazal *n*” (*an-nûn al mağmûna*), yani *η* (krş. Kâşgarî: “bu sesin (*η*) Türk olmayanlar için telâffuzu çok zordur”) nin verilışı çok çeşitlidir. T de dört şekilde yazılmıştır: *ن* *n*, ayrıca *نک* *nk*, veya *غ* *ğ* (art damaklılarda) ve *ک* (ön damaklılarda). AH bunun için *ن* işaretini kullanır, yahut “nazal *n*” (*an-nûn at-haişûmiya*) diye yazarak gösterir. BM *ن* *n* yahut üzerine *kâf* (ön damaklılarda) konmuş *nûn* ve üzerine *kâf* (artdamaklılarda) konmuş *nûn*+*ğayın*’la yazar. TZ ve MS tamamıyla *نک* *nk* ile yazar. Q da hece sonunda *غ* *ğ*, kelime sonunda *نک* *nk* ve kelime içinde *نک* *nk* (ince ünlülerden sonra) ve *نڭ* *ng* (kalın ünlülerden sonra) ile yazılır; bazı kelimelerde *η* yerine *n* kullanılır (krş. s. 78).

Bunlardan başka, Arapça-Kıpçakça eserler, gerçek değerlerinin daha yakın değerlendirilmesi gereken bazı Kıpçakça sesleri not ederler, bu cümleden olarak meselâ:

1. bir *z*— sesi; T de “ağdalı *z*” (*al-mufahham*; kısaca *z* üzerine *m* konularak yazılır) olarak adlandırılır; Q bu sesi (?) “*ş* nin hisirtülüsü *z*” (*bi-ışmān az-zāy şādān*) olarak gösterir:

2. *ş* nin üzerine *s* konularak yazılan bir *s*— sesi (BM);

3. Üzerine ekseriya bir *d* konulan ve *ط* ile yazılan veya sık sık altı noktalı bir *d*'nin üzerine *ط* koyarak yazılan bir *d*— sesi;

3a. Üzerine *t* (veya *d*) konularak *d* (veya *t*) ile yazılan bir başka (?) *d*— sesi;

4. T de “ağdalı” bir *l* sesi görülür (üzerine *m* konulan bir *l* sesi; krş. MS de *ل* yazılışı”;

5. Üzerine *k* konularak *ğ* ile yazılan bir *k* (*q*) sesi (BM, Q);

6. Üzerine *k* konularak *h* ile yazılan bir *h* (*x*) sesi (BM,Q);

7. BM'de 2. teklik şahıs emir ekinin yazılışını henüz kesinlikle söylemek daima mümkün değildir: Üzerine *ع* konulan (art damaklı kök ve gövdelerde) *كل* ve üzerine *ك* konulan (ön damaklı kök ve gövdelerde) *يل*. O halde aşağı yukarı —*ğil* ve —*g'il* (veya —*yil*?).

Arapça ağdalı harfler *س, د, ط* Kıpçakça *s, d, t* seslerinin art damaklıları için, aynı şekilde *ق, گ* ve *خ, گ* sesleri Kıpçakça *k* ve *ğ* sesleri yerine kullanılmışlardır.

Q ve bilhassa AH de görülen “hafif” (*al-murakkaḥ, bi't-tarḥīḥ*; kısaca *ق k*) ve “ağdalı” (*al-mufahham, bi't-tafhīm*; kısaca *خ h*) ünsüzlerinin ayırımı özel bir önem taşır. Fakat burada bahis konusu şimdiye kadar işaret edildiği gibi (meselâ Z. TELEGDİ) dil uyumuna değil, *a'yı ä'den, o'yu u'dan, ö'yü ü'den ve i'yi i'den ayırmaya işaret etmektedir. Yani “ağdalı” (خ) sadece, a, o, ö ve i ünlüleri ile hafif (ق) ünsüzü ise ä, u, ü ve ı ilgili görülürler, şu örnekler (örnekler AH ye göre) bu cümledendir:*

(خ) آت at “at” ve (ق) آت üt “et”,

(خ) أولو avlu “av yeri” ve (ق) أولو ävlü “evli”

(خ) يال yal “yal” ve (ق) يال yäl “rüzgâr”,

(خ) طيدى toydı “doydu” ve (ق) طيدى tuydı “duydu”,

(خ) سوز söz “söz” ve (ق) سوزدی süzdi “süzdü, temizledi”,

(خ) إل il “el, memleket” ve (ق) إر ır “türkü, şarkı”.

Ünlüler harf veya sadece hareke ile gösterilir.

TZ, AH'de çok kere ünlü uzunluğu ayırt edilir, bu cümleden olarak meselâ AH [°]أَغ "ağ", TZ [°]أَط ot (Trkm. öt) "ateş", [°]أَر ar (Tkm. *ār*) "adam, er" şeklinde gösterilmiştir; —a / —ä genellikle elifle yazılır.

ä bazan imale (yani a'nın söylenişi gibi) ile gösterilir krş. T'deki meselâ: دَا دِي "de—" yazılışı.

—u nadiren vav elifle yazılır (meselâ B. BM [°]كَاپُو kapu "kapı").

Dudaksı ä ünlüsü (ğ, w, l, r, k'den önce a) üstün (meselâ T [°]كَال kâl— <kâl— "kalmak") ve elif ile (ä < o) meselâ T [°]يَاغُرْت yâğurt "yoğurt" yazılır.

Ön ses. b—, fakat p— hiç yok; t—, nadiren d—, k—, nadiren g—; ç—; y—; c— hiç yok.

—d— > —y— tamamıyla alışılmış vaziyette, hatta yabancı kelimelerde bile, meselâ Fars. [°]بَادَام > (T) [°]بَايَام bayam "payam, badem, çağla".

—ğ, —[°]ğ[°]— nin durumu bakımından elimizdeki eserler bir birlik göstermezler. —ğ > —w, —[°]ğ[°]— > —[°]w[°]— değişmesi yanında (meselâ, *bızawu* ~ *buzaw* < *buzagu* "buzağı", TZ de ekseriya, AH ve BM de sık sık) T çoğunlukla —ğ— ve —[°]ğ[°]—'yı muhafaza eder: *yağ—* "yağmak", *buzagu* "buzağı".

Ekseriya i—, yi— ye dönüşür: *yipāk* (T, AH) "ipek".

b—, p— (yabancı kelimelerde) > m—: *mān* "ben" (<*bān*), *mamuk* ~ *mamuk* < Fars. [°]بَبُوق "pamuk, basma", *bunuη* > *munuη* "bunun".

k—, k— yer yer düşer: *kurtka* ~ *urutka* "ihtiyar kadın", *kaya* ~ *aya* "kaya", *kügürçin* ~ *ügerçin* "güvercin" (krş. T. HALASI KUN, Türk dili ve tarihi hakkında araştırmalar, cilt I, Ankara 1950, 45—61).

—η > —n değişikliği olup olmadığı henüz açıklığa kavuşmaya muhtaçtır; burada [°]ك ~ [°]ك, —η olarak yorumlanmıştır.

ä ve e ünlüleri ayırt edilmişlerdir, meselâ: [°]كَرْتَمَا *kārtmä* "armut", ve [°]دِي *de—* "demek".

Metatez (göçüşme): *yamğur* "yağmur" (<*yağmur*), *yurmak* "yumruk", (<*yumruk*), vs.

Ünsüz düşmesi: —d, yabancı kelimelerde düşer, meselâ: (T) *sārbān* < Fars. [°]سَرْبَنده "baş örtüsü"; yer yer t'nin önünde de —r— düşer, meselâ: *atkarı* "arka" (<*artkarı*).

31. Küçültme ekleri: —ğına~ —gine (krş. CC); —cık; —cıkaz.

Fülden isim yapma ekleri: Şekil ve tarz: —uş, —iş. Alet isimleri: —ku, —kı. Fülden fiil yapma ekleri: Faktitif: (Nadir): —kır (*yat-kır*, krş. kar. T.), —guz (*tur-ğuz*—, *kör-güz*—, krş. kar. T.), —zır (*tam-zır*— “damlatmak”, *üm-zir*— “emzirmek”).

321. İlgi hali: —niy; yükleme hali —ni; yönelme hali —ğa~—gä vs. (fakat BM'de ve nadiren, meselâ Q de: —a~—ä) vs. Üstünlük: (Q) *bu andan yahşırak* (veya *bir az yahşı*) dır.

İyelik ekleri: Tkl. 1. —um (~ —im), 2. —iη (~ —uη), 3. —i~—ı; —sı~ —si; çkl. 1. —muz/ (~ —miz), 2. —ηiz, 3. —ları ~ —läri.

Sayılar: bk. “Ek”. Sıralama sayıları: (Q) birinci (بِرْ اَنْجَبِي) veya *birinğı*, üçüncü (اَشْنِ اَنْجَبِي) vs.

Son çekim edatları: *alt* (Q: *artında* “ardında”), *yanında* “yanında”, *üstümü* “üstüme”, (Q) *senin katında kim bar* “senin yanında kim var?”, *kibi(k)* “gibi”; *bäri* (ayrılma hali) “beri”; *degin (cä)* (yönelme hali) “kadar”, *bilä* (yaln veya yükleme hali) “ile”.

Zarflar: Yer bildirenler (eski yön bildirme hali): *yoğarı* “yukarı”, *aşağa* “aşağı”, *ilgäri* “ileri”, *atkarı* (< *artkarı*) “arka”, *karu* “nere”, *anğaru* “ora”; (BM) *ķanda* “nerede”.

Zaman bildirenler: *burun* “önce”, *soñra* “sonra”, *tünlä* “geceleyin”, *tañla* “sabahleyin”.

Şahıs zamirleri: 1. *män*, *mänim*~*mänüm*, *mäni*, *maña*; 2. *sän*, *säniη*, *säni*, *saña*, 3. Şahıs ya dönüşlülük zamirleri, meselâ, Q: *özi*, Q, TZ: *känsi*, BM: *kändözi* (< *kändi özi*), veya işaret zamiri *ol* (meselâ B. T, Q) ve (BM) *tigi* ile ifade edilirler. *bänim*~*bäni*, *anuη*~*anı* şekilleri (BM) Karaçayca-Balkarca'yı hatırlatır. *miz* “biz” (AH; krş. sar. —uyg. *mıs* “biz”) şekli dikkati çekicidir.

İşaret zamirleri: *bu*, *munuη*, *munı muña*; *munlar*, *munlaruη* (fakat Q: *bular*, *bularğa*); *ol*, *anıη*, *anı*; *anlar*, *anlaruη*; *tiymä* “değme, her”.

Soru kelimeleri: *kim* (yükleme h. *kimni*) “kim”, *kimsä* “kimse”; *nä* “ne”, *näçä* “nice”, *näçük* “nasıl”, *näniçün* “nasıl”.

322. Şahıs ekleri:

Tkl. 1. —*män*, 2. —*sän*, 3.—; Çkl. 1. —*biz*, 2. —*siz*, 3. —*lar*~ —*lür*.

Tkl. 1. —*m*, 2. —*η*, 3.—; Çkl. 1. —*ķ*, —*k*, 2. —*ηiz*, 3. —*lar*~ —*lür*.

Bildirme: Müsbet *dir*~*dur*, menfi *dägül* (nadiren, Q ya göre) *tügül*.

Partisip 1: —ğan ~ —gän, —kan ~ —kän (nadiren de —än ~ —an, meselâ T ve BM de böyle) ve —içi (meselâ *okıçı* “okuyucu”).

Partisip 2: —mış. krş. BM *kâlmıştä* “geldiği zaman” ve *ayladı çaķ* “söylediği zaman”.

Gelecek zaman partisipi (tamamlanıp bitmemiş eylem): —daçı (T, AH) ve —acaķ ~ —ücük (bu şekil Q’da Arapça mekân isimlerine karşılık olarak gösterilmiştir), meselâ, *bu oturacaķ yir dur* “bu oturacak (oturmaya mahsus) yerdir” (Q).

Zarf fiiller: —ip, —üp, —la—lı fiillerde: —yip, —yüp; —a~ —ü (ünlüden sonra: —ya~ —yä); —kâç ~ —gâç, meselâ: *biy yâtişkâç mân yâtiştüm* “bey gelince, ben geldim” (Q); —kalt~ —ğalt: *kâlgâli bâri körmädüm* “(o) geleliden beri görmedim”; —gincü: *kâlgincü* “gelinceye kadar”.

Masdar: —mak~ —mâk: (Q) *mâni körmükü az kaldı* “beni görmeye az kaldı”.

Fülden isim: —ş: *biyniņ oturuşı mânim kibi* “beyin oturuşu benim (oturuşum) gibi”. *Paranomasi* (isimleştirme): (Q) *uruş urdum* “vuruş vurdu”, *yâyiş yâdim* “yeyiş yedim”.

Emir: Tkl. 1. —ayım~ —äyim; 2. —ğil~ —gil, —kıl~ —kil (T, Q; BM de —ğil~ —yil; AH de dudak ünlülü şekilleri de var). Buna karşılık TZ Ermeni Kıpçakçası ve Batı Karayimce’de olduğu gibi —ğın~ —gin, —kın~ —kin şekillerine de sahip, (menfisi: —mağın vs.): Çkl. 1. —alık~ —ülik, —alım~ —ülim; 2. —iņ (menfisi: —maņ, T, AH), —iņsiz (AH), —iņiz~ —iņiz (menfisi: maņiz, T, BM, TZ, Q).

Görülen geçmiş zaman: —di—; 1. teklik ve çokluk şahıslar dudak ünlüleriyle: —dum, —duk (BM, Q).

Geniş zaman: Ünlü ile biten fiillerden sonra: —r—; tek heceli fiillerden sonra: —ar— ~ —ür—, meselâ; *aç-ar—, ağ-ar—, soy-ar—, sök-ür—, şiş-ür—, tik-ür—, tut-ar—, ür-ür—*; istisna olarak: —ur— ~ —ür— (l, r, n’den sonra) meselâ, *al-ur—, ber-ür—, bil-ür—, bul-ur—, öl-ür—, kal-ur—, sın-ur—, tur-ur—*. Çok heceli fiillerden sonra: —ur— ~ —ür— (—t> —d olur): *açıl-ur—, aķsur-ur—, asıl-ur—, arıd-ur—, (<arıt—), azdur-ur—, tükân-ür—, utan-ur—, uzad-ur— (<uzat—), vs.* Soru: (Q) *kâlirmisân*.

Şimdiki zaman: TZ de: —adır— (ünlü ile biten fiillerde) ~ —ydir— (ünsüzle biten fiillerde), menfisi —mäydir— (—dir < *turur—*); Q de (sadece

iki defa zikredilmiştir) —üyor: *käl-üyor* “geliyor”, *käl-üyorlar* “geliyorlar”.

Gelecek zaman-istek-gereklilik: İki şekil tesbit edilmiştir: —ğay— ~ —gäy— ve —ğa— ~ —gä— (T ve AH de böyledir); menfisi —mağay— (meselâ T de). Soru: (Q) *kälgäymimän*.

Gelecek zaman: TZ de tesbit edilmiştir: —ası— ~ —üsi—, meselâ: *käl-üsi-män* “geleceğim”.

Birleşik geçmiş zaman: Hikâye: TZ ve Q de tesbit edilmiştir: —ip tir— (tir— < turur—), meselâ *käl-ip tir-män* “geldim, gelmişim”. Soru: *käl-ip-mi-dür*.

Anlatılan geçmiş zaman: TZ ve Q de tesbit edilmiştir: —miş—: *kätmişmän* “gitmişim”.

33. Yan cümle örnekleri: (Q ya göre):

Şart cümleleri: *kim tursa turğaymän anın bilä* “kim dursa (ben de onunla dururum”, *biy alğanda sän dağı al* “Bey almca (alırca) sen de al”, (gerçekleşmemiş) *sän turmasaydıñ turdum män* “sen kalkmasaydım (ben) kalkardım”.

Zaman bildiren cümleler: *suhänüñ külgäli bäri bir ay bardır* “sultanım geleli bir ay oldu”, *biy çağ turdı män yätiştüm* “Bey —tam— kalkınca, ben yetiştim”. Zarf fiillere de bk.

Gaye bildirenler: *aş yämäkä kældüm* “yemek yemeğe geldim”, *säni izdädüm ki(m) tamaşaylägäysän* “gezmeye gitmen için seni istedim, (aradım)”.

Nisbet (ilgi) cümleleri: *ol kim kördüm säniñ katında kälidi* “senin yanında gördüğüm geldi”, *kätgän mänim dostum dur* “giden benim dostumdur”.

Sebeplere bildiren cümleler: *säni sävmäk üçün* (veya *sävmakindün*) *kældüm* “seni sevdiğimden geldim”.

Ki(m) cümlesi: *bildüm ki(m) biy kälidi* “bildim ki(m) bey geldi (beyin geldiğini bildim)”.

34. Yukarıda söylendiği gibi, Memluk-Kıpçakçası metinlerinin Türkoloji için özel anlamı, fevkalâde zengin lügat malzemesine sahip olmasından ileri gelir. Bu arada Kıpçakça ve Oğuzca (Türkçence) unsurların yan yana bulunması da ayrı bir önem taşır. Bazı misaller, söyleneni yakından görmeye yardım edebilirler:

İsimler: "güneş": K(ıpç.) *kuyaş* = O(ğuz.) *günâş*, "ip, urgan": K. *örkän* = O. *urğan*, "çok": K. *öküş* = O. *tülim*, "saman": K. *salam* = O. *saman*, "armut": K. *kärtnü* = O. *armut*, "kurt": K. *börü* = O. *kırt*, "karaca": K. *ilik* = *aywuk*, "tavşan": *kıoyan* = O. *tauşan*, "omuz" K. *in* = O. *ägin*, "keçe": K. *kiyiz* = O. *käçü*.

Füiller: "yazmak": K. *çız* = O. *yaz*, "söylemek": K. *sözla* = O. *söylä*, "yenmek": K. *ut* = O. *yän*, "karışmak": K. *bulaş* = O. *karış*, "ısırmak": K. *tişlä* = O. *ısr*, "bulmak": K. *tap* = O. *bul*, "dinlenmek": K. *tin* = O. *dinlän*, "göndermek": K. *uzat* = O. *köndür*, "kör olmak": K. *kıarağı ol* = O. *kör ol*, "hasta olmak": K. *sökäl ol* = O. *sayru ol*.

Ek: Asıl sayılar (en sağda: Ermeni Kıpçakçası karşılıkları):

	T	Q	AH	BM	TZ	Kr.
1	بیر	بر	بر	بر	بر	<i>bir</i>
2	بیکي	اکی	اکی	اکی	اکی	<i>ek'ı</i>
3	اوج	اش	اوج	اوج	اوج	<i>uç</i>
4	دورت	درت	تورت	ترت	درت	<i>dort</i>
5	بیش	بیش	بش	بش	باش	<i>beş</i>
6	التي	الطي	الطي	الطي	الطي	<i>altı</i>
7	یئي	یدی	ینی	یدی	یادی	<i>yedi</i>
8	سکیز	سکیز	سکیز	سکیز	ساکز	<i>sek'iz</i>
9	طقوز	طقوز	طقوز	طقوز	تاقوز	<i>t'oğuz</i>
10	ان	ان	ان	ان	اون	<i>on</i>
20	بیکریمی	بیکریمی	بیکریمی	بیکریمی	باکریمی	<i>igirmi</i>
30	اٹوز	اٹوز	اٹوز	اٹوز	اوطوز	<i>ot'uz</i>
40	قرق	قرق	قرق	قرق	قرق	<i>hırh</i>
50	التي	التي	التي	التي	التي	<i>elli</i>

60	الطَّمِشْ	الطَّمِشْ	الطَّمِشْ	الطَّمِشْ	alt'miş
70	يَتَمِشْ	يَتَمِشْ	يَتَمِشْ	يَتَمِشْ	yetmiş
80	سَكَمِنْ	سَكَمَانْ	سَكَمِنْ	سَكَمِنْ	sek'san
90	طَقَمِنْ	طَقَمَانْ	طَقَمِنْ	طَقَمِنْ	t'oḥsan
100	يُزْ	يُزْ	يُزْ	يُزْ	yuz
1000	مِينْ	مِينْ	مِينْ	مِينْ	ming